

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI

PEDAGOGICKÁ FAKULTA

Ústav speciálněpedagogických studií

Bakalářská práce

Bc. Machů Šárka

Podpora procesu komunikace u dospělých s mentálním
postižením: současný stav problematiky

Olomouc 2022

Vedoucí práce: Mgr. et Mgr. Jan Chrastina, Ph.D.

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala pod odborným dohledem vedoucího bakalářské práce s využitím uvedených pramenů a literatury.

V Olomouci 2022

Poděkování

Tímto děkuji vedoucímu mě bakalářské práce, panu Mgr. et Mgr. Janu Chrastinovi za jeho podporu, poskytnutí cenných rad a doporučení a také jeho ochotu při konzultacích poskytnutých ke zpracování mé bakalářské práce

Obsah

Úvod	6
1 VYMEZENÍ MENTÁLNÍHO POSTIŽENÍ	7
1.1 Definice mentálního postižení	7
1.2 Kategorizace mentální retardace	7
1.3 Specifika osobnosti s mentálním postižením	9
2 POJEM KOMUNIKACE A JEJÍ VYMEZENÍ	11
2.1 Definice komunikace	11
2.2 Verbální a neverbální komunikace	12
2.3 Paralingvistika a paralingvistické znaky	14
2.4 Zásady a pravidla komunikace s lidmi s mentálním postižením	14
2.5 Prostředky komunikace s lidmi s mentálním postižením	15
2.6 Usnadňovaná komunikace s lidmi s mentálním postižením	17
3 ALTERNATIVNÍ A AUGMENTATIVNÍ KOMUNIKACE	18
3.1 Výhody a nevýhody alternativní a augmentativní komunikace	19
3.2 Systémy alternativní a augmentativní komunikace	20
3.3 Vybrané systémy alternativní a augmentativní komunikace	21
3.4 Výběr komunikačního systému	23
3.5 Využití alternativní a augmentativní komunikace u osob s mentálním postižením ..	24
3.6 Kritéria pro výběr AAK u osob s mentálním postižením	26
4 PŘEHLED POZNATKŮ ZE ZARANIČÍCH VÝZKUMŮ V OBLASTI KOMUNIKACE S MENTÁNĚ POSTIŽENÝMI	28
4.1 Komunikace personálu s osobou s mentálním postižením	29
4.2 Účinnost logopedie při zlepšování komunikace u osob s mentálním postižením: systematický přehled	30
4.3 Rozvoj komunikačních schopností u žáků s poruchami autistického spektra (PAS) na základních školách	30

4.4	Narušená komunikační schopnost u žáků s mentálním postižením ve speciálních základních školách.....	33
4.5	Rozvíjení komunikačních schopností u žáků s mentálním postižením	36
	ZÁVĚR.....	39
	SEZNAM OBRÁZKŮ A TABULEK.....	41
	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A ZDROJŮ.....	42

Úvod

Mentální postižení je součástí lidské společnosti od nepaměti. Mentálně postižené osoby musíme akceptovat, tolerovat a chovat se k nim lidsky. Neměli bychom se však chovat příliš infantilně či litostivě, ale snažit se s nimi komunikovat jako se sobě rovnými a na úrovni přiměřené jejich schopnostem a možnostem. Empatie, trpělivost a lidský přístup jsou zejména v dnešní době velmi důležité. V naší společnosti žijí lidé s různým stupněm a druhem mentálního postižení, které mají nesmírný vliv na kvalitu jejich života. Jejich začlenění do společnosti v největší možné míře, rozvíjení komunikačních schopností a dosažení co největší samostatnosti jsou klíčovými cíli výchovně vzdělávacího procesu speciální pedagogiky.

často dochází k nepochopení mezi intaktními osobami v naší společnosti a osobami s mentálním postižením, a to zejména z toho důvodu, že v běžném životě nás nikdo neučí různým možnostem komunikace, které bychom následně mohli v různých situacích využívat.

Toto téma jsem si vybrala na základě jeho stálé aktuálnosti v rámci zaměření vědeckých prací na tuto problematiku stejně tak jako množství realizovaných výzkumů.

Bakalářská práce se zaměřuje na analýzy již realizovaných vědeckých prací a výzkumů napříč tematikou komunikace s osobami s mentálním postižením. Cílem je na základě provedených analýz prezentovat východiska, která mohou být uplatnitelná v praxi.

Při hledání zdrojů k bakalářské práci byl použit portál www.discovery.upol.cz. Použito bylo rozšířené vyhledávání. Do polí pro hledané výrazy byla postupně vložena klíčová slova intellectual disability, communication, specific of communication, communication disorder, alternative communication, principles of communication a support. Výrazy byly různě kombinovány pomocí modifikátorů operátorů AND nebo OR, například intellectual disability and communication, a na základě tohoto propojení klíčových slov byly dohledány výzkumy a publikace obsahující daná klíčová slova. Jako vhodné prameny a zdroje pro tuto práci byly vybrány takové, které jsou fulltextové a obsahují výše uvedená klíčová. Vybraná témata byla interpretována tak, aby pro tuto práci stanovila určitá východiska a závěry.

1 VYMEZENÍ MENTÁLNÍHO POSTIŽENÍ

První kapitola práce je zaměřena na pojem mentální postižení. Jelikož se bakalářská práce zaměřuje na skupinu osob s mentálním postižením, je v této části práce definován pojem mentální postižení, ale také specifika osobnosti s mentálním postižením nebo kategorizace mentální retardace.

1.1 Definice mentálního postižení

Pojem mentální postižení lze vyjádřit jako snížení intelektových schopností, které se projevují nedostačujícím rozvojem myšlení, omezenou schopností učení a neschopností přizpůsobit se svému okolí (Pipeková, 2006).

Podle Průchy a kol. (2003) lze mentální postižení charakterizovat jako trvalé snížení rozumových schopností, jehož příčinou je organické poškození mozku. Dochází k zaostávání vývoje rozumových schopností, k odlišnému vývoji psychických vlastností a také k poruchám v adaptačním chování. Švarcová (2006) definuje pojem mentální postižení jako trvalé snížení rozumových schopností, které vzniklo v důsledku poškození mozku.

Někdy se setkáváme se synonymem mentálního postižení, což je pojem mentální retardace, kterou Valenta definuje jako „vývojovou duševní poruchu se sníženou inteligencí demonstrující se především snížením kognitivních, řečových, pohybových a sociálních schopností s prenatální, perinatální i postnatální etiologií (Valenta, 2018, str. 14)“. Pro potřeby této práce bude s oběma pojmy pracováno jako se synonymy.

1.2 Kategorizace mentální retardace

Lehká mentální retardace (IQ 50 až 69) - Osoby s diagnózou lehké mentální retardace zvládají péči o sebe sama, jsou také schopny postarat se samostatně o svou domácnost a zvládnou každodenní účelnou komunikaci. Hlavní potíže se projevují při práci ve škole, jelikož osoby s lehkou mentální retardací mají specifické problémy se čtením a psaním. U osob s lehkou mentální retardací se mohou v individuální míře projevit také přidružené chorobné stavy, jako je autismu nebo jiné vývojové poruchy, epilepsie, poruchy chování nebo tělesné postižení (Baroff, 2014).

Střední mentální retardace (IQ 35 až 49) – Osoby se středně mentální retardací jsou schopny dosáhnout určité míry nezávislosti a samostatnosti. Osvojí si základy čtení, psaní a počítání a taktéž jsou schopni adekvátně komunikovat. U osob s diagnózou střední mentální retardace je

rozvoj chápání a řeči opožděn, z čehož plyne, že jejich konečné schopnosti v těchto oblastech jsou velmi omezené. Objevují se také rozdíly ve schopnostech starat se sám o sebe nebo zručnosti. Někteří dosahují vyšší úrovně senzomotorických dovedností než v úkonech, které jsou závislé na verbálních schopnostech a jiní jsou neobratní, ale jsou i přesto schopni sociální interakce a komunikace. Jedni jsou schopni jednoduché konverzace, druzí dokáží stěží mluvit o svých základních potřebách a jiní se nenaučí mluvit nikdy (Regi, 2020).

U značné části osob se střední mentální retardací je přítomen dětský autismus nebo jiné vývojové poruchy. Často se vyskytují tělesná postižení a neurologická onemocnění, zejména se jedná o epilepsii. Můžeme také zjistit psychiatrická onemocnění, ale jejich diagnóza je velmi obtížná vzhledem k omezené schopnosti pacienta a závisí na informacích od blízkých příslušníků (Švarcová, 2011).

Těžká mentální retardace (IQ 20 až 34) – při těžké mentální retardaci dochází ke snížení motorických a také komunikačních schopností. Život osob s těžkou mentální retardací vyžaduje neustálou pomoc a podporu. Zvolením vhodných speciálně pedagogických metod můžeme přispět k rozvoji a zlepšování kvality jejich života. U lidí s těžkou mentální retardací jsou projevy sebepoškozování (Baroff, 2014).

Hluboká mentální retardace (IQ pod 20) – dochází ke značnému omezení v komunikaci, ale i sebeobsluze nebo mobilitě. Osoby s hlubokou mentální retardací potřebují pomoc a stálý dohled. Postižení jedinci jsou omezeni ve své schopnosti porozumět požadavkům nebo instrukcím, které jsou jim předávány. Chápání a používání řeči je omezeno na reagování na zcela jednoduché požadavky. Ve většině případů osob s hlubokou mentální retardací lze určit organickou etiologii (typy úrazů či poškození, které vedou k dysfunkci). Obzvláště časté, především u mobilních pacientů, jsou nejtěžší formy pervazivních vývojových poruch (poruchy, které zasahují všechny oblasti psychických a sociálních funkcí) (Regi, 2020).

Jiná mentální retardace – mentální retardaci nelze přesně určit. Objevují se přidružená postižení smyslová, tělesná nebo poruchy chování či poruchy autistického spektra (PAS). Tato kategorie by měla být použita pouze tehdy, když stanovení stupně mentální retardace pomocí obvyklých metod je zvláště nsnadné nebo nemožné pro přidružené senzorní nebo somatické poškození, např. u nevidomých, neslyšících, nemluvicích, u jedinců s těžkými poruchami chování, osob s autismem či u těžce tělesně postižených osob.

1.3 Specifika osobnosti s mentálním postižením

Důležitým faktorem, který vytváří celkový obraz o mentálním postižení je druh, stupeň, rozsah a hloubka postižení, doba vzniku, etiologie, přidružené vady, poruchy a rovnoměrnost vývoje komplexně. Poškození centrální nervové soustavy u osob s mentálním postižením zapříčiňuje celou řadu specifík v jednotlivých stránkách jejich osobnosti. Tato specifika ovlivňují procesy kognitivní, oblast emocionální i volní. Zasahují do chování jedince, jeho adaptability i motoriky (Solovská, 2013).

Mezi specifické znaky se uvádí zpomalenost vnímání, nedostatečné prostorové a časové vnímání, zpomalená chápavost, jednoduchost a konkrétnost úsudku, snížená schopnost logického a abstraktního myšlení, nedostatečná paměť, poruchy vizuální motoriky, poruchy pohybové koordinace nebo rigidita chování (Valenta, 2018).

Myšlení

Myšlení lze definovat jako manipulaci s různými informacemi, které slouží k porozumění a k analýze různých souvislostí, na jejichž základě je možné učinit jistý závěr (Bartoňová a kol., 2007). Zejména u osob se středním a těžkým mentálním postižením bývá limitovaná potřeba poznávat okolní svět a upřednostňují podnětové stereotypy, které vedou k nedostatečnému smyslovému vnímání, rozvoji řeči a praktické aktivitě (Škoda, 2008). Myšlení u osob s mentálním postižením je konkrétní, nemají možnost abstrakce, analýzy či syntézy, stejně tak jako chybí tzv. generalizace (zobecňování). Charakteristickými rysy jsou rigidní a stereotypní myšlení, které je vázáno na aktuální dění (Bendová, 2011).

Řeč

S procesem myšlení je velmi úzce spojena řeč. Řeč bývá u osob s mentálním postižením narušena ve více složkách, tedy ve složkách motorické, jazykové a kognitivní komunikace (Valenta, 2009). Slovní zásoba je značně chudá. Objevují se velké rozdíly mezi aktivní a pasivní slovní zásobou. Ve slovní zásobě často chybí přídavná jména, slovesa, spojky, naopak jsou hojně využívána zájmena (Valenta, 2018). Mezi nejčastější řečové vady osob s mentálním postižením patří dyslalie (patlavost), rhinolalie (huhňavost), tumultus sermonis (brebtavost), balbuties (koptavost), dysartrie (narušení artikulace jako celku) (Valenta, 2018).

Paměť

Jedná se o psychickou funkci, prostřednictvím které dochází k uchovávání různých informací. Paměť velmi úzce souvisí s učením. Paměť je zodpovědná za uchování a generalizaci dříve

nabytých zkušeností, vědomostí a dovedností (Bartoňová a kol., 2007). Proces paměti probíhá ve třech fázích, přičemž u osob s mentálním postižením dochází k narušení každé z těchto fází. Paměť osob s mentálním postižením je spíše mechanická, konkrétní a krátkodobá. Osvojování si pojmů abstraktních je obtížnější než konkrétních (Valenta a kol., 2012). Velmi rychle dochází k zapomínání získaných informací (Valenta, 2018).

Valenta (2018, str. 215) přirovnává paměť osob s mentálním postižením k mozaice: „Disponují sice určitým množstvím paměťových informací nebo jejich zlomků, ale tento roztržitý soubor nejsou schopni v běžném životě využít“.

2 POJEM KOMUNIKACE A JEJÍ VYMEZENÍ

Práce se v této kapitole zaměřuje na pojem komunikace a její vymezení. Nejdříve jde o terminologické vysvětlení a následně se v této kapitole také zaměřuji na základní druhy komunikace nebo například bariéry komunikace s osobami s postižení, na což navazuje následná podkapitola, kterou je usnadnění komunikace s lidmi s mentálním postižením.

2.1 Definice komunikace

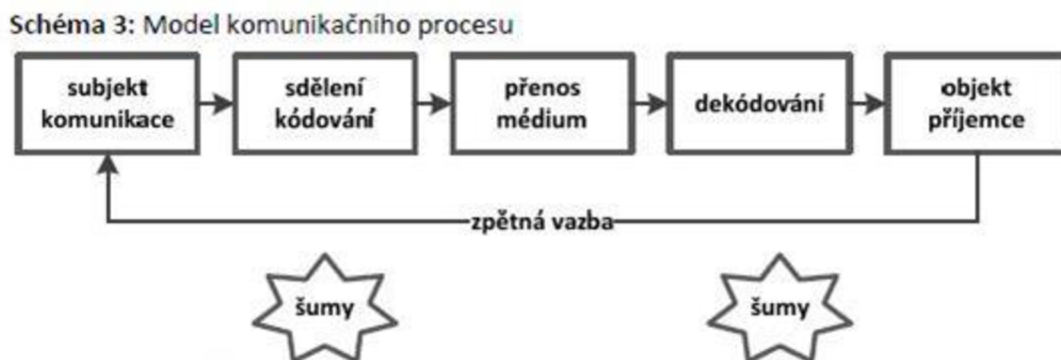
V životě každého z nás, každého jedince je komunikace důležitou součástí, ovlivňuje rozvoj osobnosti, ale také je důležitá pro vzájemné dorozumívání. Jedná se o nezbytný prvek při utváření a udržování mezilidských vztahů (Klenková, 2006).

Podle Dvořáka (2007) je komunikace definována jako přenos informačních obsahů za pomoci různých komunikačních systémů, zejména prostřednictvím řeči. Valenta (2018) uvádí definici komunikace jako prostředek sdělování, spojování nebo jako přenos informací. Univerzální definice pojmu komunikace však není dána, jelikož se různí na základě vědních oborů, což znamená, že definice komunikace bude odlišná v psychologii, sociologii nebo například pedagogice.

Komunikace je proces, který se skládá z šesti fází. První fází komunikace je ideová geneze. Pod tímto pojmem si můžeme představit vznik myšlenky, kterou chceme předat. Další, tedy druhou fází, je zakódování, kdy je vzniklá myšlenka přeměněna do podoby slovní. Třetí fáze je přenos, což znamená, že myšlenku, kterou jsme převedly do slov, sdělujeme příjemci. Čtvrtou fází je samotný příjem. Příjem je stav, kdy je informace zaznamenána komunikantem. Následuje fáze dekódování, kdy dochází k tomu, že přijetou myšlenku interpretujeme. Poslední fází procesu komunikace je akce. V této fázi komunikant určitým způsobem reaguje na obdrženou informaci (Klenková, 2006).

Podobný princip komunikace uvádí také Příkrylová (2019). Komunikační proces představuje sled postupu informací od odesílatele k příjemci. Aby mohl komunikační proces probíhat, musí se ho zúčastnit minimálně dva aktéři - odesílatel informace a příjemce. K základním prvkům komunikačního procesu patří smysluplná informace, která je základem přenášené zprávy, odesílatel, forma přenosu (komunikační kanál), příjemce a zpětná vazba. Ke grafickému vyjádření komunikačního procesu slouží tzv. komunikační schéma, které se skládá ze dvou částí: v první části schématu jsou znázorněny skutečnosti, s nimiž přichází při komunikaci do

styku odesílatel zprávy a v druhé části schématu skutečnosti, s nimiž přichází do styku příjemce informací.

Obr. 1 Proces komunikace (zdroj: Příkrylová, 2019)

2.2 Verbální a neverbální komunikace

Komunikace se dělí na komunikaci verbální a komunikace neverbální. Tyto formy se vzájemně doplňují nebo se mohou vzájemně suplovat. Jsou i určité situace, kdy může dojít k rozporu mezi slovy a chováním. Neverbální projevy bývají často nevědomé, nepodléhají v takové míře sebekontrolé jako verbální projev (Mikuláščík, 2010).

Pojem verbální komunikace označuje sdělení informací pomocí slova nebo psanou formou. Slovo je základním prvkem jazyka, jedná se o společenský konstrukt, kterým označujeme konkrétní věc, ale teprve zařazením slova do věty, pochopíme jeho význam (Linhartová, 2007).

Komunikace může být přímá nebo zprostředkovaná, mluvená nebo psaná, živá nebo reprodukováná. Verbální komunikace je nezbytnou součástí sociálního života a podmínkou myšlení. K doprovodným rysům verbální komunikace patří paralingvistická komunikace. Mezi základní prvky této komunikace se řadí hlasitost projevu, kvalita řeči, věcnost hovoru, výška tónu hlasu, objem řeči, barva hlasu, intonace, emoční zabarvení projevu, pomlky, plynulost řeči, frázování, členění řeči, slovní vata, rychlost řeči, chyby v projevu (Příkrylová, 2019).

Verbální komunikace má své rysy, kterými se vyznačuje. Mezi tyto rysy patří například artikulovaná řeč, složená z hlásek nebo slov a až následně přechází do vět. Dalším rysem je návaznost na jazyk nebo stálost ve významu daného jazyka. Spadá zde také schopnost vyjádřit fakta aktuální či minulá, reálná či fantazijní nebo i fakta vzdálená či budoucí (Průcha a kol., 2003).

V rámci verbální komunikace jsou dána určitá doporučení, mezi něž patří to, že se snažíme aktivně naslouchat našemu komunikačnímu partnerovi, nepoužíváme vágní a neurčitá slova jako například „ehm“ nebo „hm“. Jsme si vědomi své role a také cíle, kterého chceme dosáhnout při komunikaci. Důležitým doporučením při verbální komunikaci je také sjednocení verbálních a neverbálních projevů (Pokorná, 2010).

Jak již bylo výše zmíněno, neverbální komunikace doplňuje komunikace verbální. Neverbální komunikace je vývojově starším druhem komunikace a existoval již dávno předtím, že se vyvinula samotná řeč. Za pomoci komunikace neverbální vyjadřujeme své emoce, nálady, pocity a také interpersonální postoje. Dalo by se říct, že to nejvíce důležité „slyšíme“ očima, ale také nesmíme zapomenout, že do komunikace zapojujeme i hmat a čich (Venglářová, Mahrová, 2006).

Neverbální komunikace zahrnuje všechny projevy komunikace, které jsou neslovní (neverbální). Mezi tyto projevy lze zařadit mimiku což znamená výraz našeho obličeje, pohyby tváře nebo úst a očí. Důležitá je vizika, jinak řečeno oční kontakt, tedy když mluvíme s druhou osobou, tak je vhodné dívat se jí do očí. Při rozhovoru se díváme druhému člověku do očí častěji, když ho posloucháme, než když na něho mluvíme (Plevová a kol., 2011). Neméně podstatnými složkami neverbální komunikace je gestika (pohyby rukou), haptika (dotyky), kinetika (celkové pohyby těla), proxemika (přiblížení nebo oddálení komunikačních partnerů) nebo chronemika, kterou si můžeme vysvětlit jako užívání času vůči druhým lidem. Neverbální komunikace zahrnuje také jiné znaky. Ačkoliv se tyto znaky nemusí jevit jako neverbální komunikace, tak tomu tak je a často si toho nejsme vědomi. Mezi tzv. „jiné znaky“ spadá to, jak jsme oblečení, jak jsme upraveni, ale také naše skutky (Pokorná, 2008).

U osob s mentálním postižením bývá často narušená či limitována verbální i neverbální komunikace. Řeč bývá postižena nejen z pohledu formálního, ale také obsahového. Charakteristická u osob s mentálním postižením je horší schopnost porozumět verbálnímu sdělení. To je zapříčiněno omezenější slovní zásobou a potížemi v porozumění celkovému kontextu. Komplikovanější slovní obraty nejsou tyto jedinci mnohdy schopni postihnout. Osoby s lehkým stupněm postižení porozumí běžným termínům a základním slovním obratům. U osob se závažnějším stupněm postižení se slovní schopnosti rozvíjejí velmi špatně. Pro komunikaci s těmito osobami je proto vhodné zvolit určitou alternativní metodu a způsob komunikace. Během komunikace s postiženým je nutné zohledňovat určitá specifika řečového projevu, jako je nepřesná výslovnost, jazyková nevybavenost, případně jednoduchost řečového projevu.

Proto se v rámci komunikace s osobami s mentálním postižením využívají aspekty alternativní a augmentativní komunikace (viz kap. č. 3) (Bendová, Zíkl, 2011).

2.3 Paralingvistika a paralingvistické znaky

Paralingvistika je pojem, který znamená přechod z neverbální do verbální komunikace. Zesiluje nebo taky zeslabuje obsah, který chceme sdělit, potvrzuje jej, ale zároveň jej může zpochybňovat. Paralingvistika taktéž dává najevo zaujetí, sympatie a vřelost nebo naopak zlobu komunikátora při postoji k dané věci (Špatenková a Králová, 2009).

Mezi paralingvistické znaky patří přízvuk nebo slovosled, dále také výška tónu řeči, která ovlivňuje, zda jde o projev příjemný či nepříjemný a ovlivňuje i koncentraci posluchačů. Rychlost řeči spadá také do paralingvistických znaků. V průběhu komunikace je vhodné měnit tempo řeči, například když sdělujeme důvěrné věci, tak bychom měli hovořit pomalu. Pozor bychom si měli dát na velmi rychlou řeč, která způsobuje nepozornost ze strany komunikačního partnera. Dalším znakem je plynulost řeči, melodie, chyby v řeči (důležitá je správná výslovnost, která podmiňuje pochopení obsahu sdělení, zde je vhodné využít zpětnou vazbu). V neposlední řadě se zaměřuje také na kvalitu řeči, tedy zda rozhovor, který probíhá je věcný a také na vokalizaci, která nám umožňuje rozpoznat prožívání a emoce (Swati, 2015).

Fraser (2014) uvádí, že při komunikaci s mentálně postiženými je vhodné zaměřit se na to, aby forma sdělení byla pro mentálně postižené jedince čitelná. Autor doporučuje používat přiměřenou sílu hlasu, zvolit příjemný tón a dobře intonovat. Měli bychom se vyhýbat ironii, neměli bychom mluvit příliš rychle a vždy bychom měli zřetelně vyslovovat. V jedné větě bychom neměli sdělovat více, než jednu informaci a vždy bychom měli počkat na odpověď, než budeme pokračovat v řeči. Rovněž bychom měli umírnovat naše emoce, i když u mentálně postižených jsou paralingvistické projevy odrazem jejich skutečných pocitů. Tato zvýšená emocionalita postiženému pomáhá kompenzovat sníženou racionální složku osobnosti.

2.4 Zásady a pravidla komunikace s lidmi s mentálním postižením

Základem komunikace je utvoření bezpečné atmosféry. Zásadní je jednat s osobou s mentálním postižením jako s každým jiným dospělým, kde samozřejmostí je vykání (Valenta, 2018). Vhodné je mít na paměti, že lidé s mentálním postižením jsou většinou velmi sugestibilní (podléhání působení jiných osob), proto je dobré formulovat otázky tak, abychom zjistili jejich skutečné potřeby, aniž by docházelo k ovlivňování jejich názoru vlastními zájmy (Solovská, 2013).

Pokud se zaměříme na určitá pravidla či zásady v komunikaci s osobami s mentálním postižením, musíme zohlednit několik bodů, které jsou pro nás podstatné. Při komunikaci je vhodné dodržovat oční kontakt, ale zároveň bychom měli umožnit osobě s postižením kontakt přerušit. Věnujeme osobě dostatečnou pozornost a dáváme najevo svůj zájem, jelikož to, jak budeme osobu s mentálním postižením vnímat my, se odrazí v jeho ochotě odpovídat a komunikovat. Při komunikaci používáme krátká slova a věty, nepoužíváme souvětí. Pokud chceme sdělit více informací, tak je rozdělíme do několika vět. Je taky vhodné doplnit komunikaci o tzv. pomocné otázky, díky kterým se můžeme ujistit, že nám náš komunikační partner rozumí (Krejčířová, 2007).

Klára Fialová ve svém článku *Jak na to aneb Umíme komunikovat se zdravotně postiženými lidmi?* uvádí zásady komunikace s lidmi s mentálním postižením:

- Mluvíme pomalu, tempo naší řeči by našeho komunikačního partnera nemělo zahlcovat.
- S tímto bodem se úzce váže bod další, kterým je trpělivost. K partnerovi bychom měli být trpěliví a poskytnout mu dostatek prostoru a času na odpověď.
- Pomalé tempo naší řeči můžeme doplnit mimikou nebo řečí těla, jelikož jsou to velmi důležité doprovodné prvky komunikace s osobou s mentálním postižením.
- Ověřujeme si porozumění, tedy to, zda nám komunikační partner rozumí a pochopil nás. Někdy nám stačí pouhá otázka „Rozumíte nebo to potřebujete vysvětlit ještě jednou?“ Tímto způsobem dáváme také najevo náš zájem.
- Problematikou v komunikaci s osobami s mentálním postižením je jejich tzv. sugestibilita, což znamená, že osoby přijímají myšlenky druhých za své.
- Dospělý člověk s mentálním postižením má jiné možnosti v oblasti porozumění. Neznamená to však, že není dospělý. Proto, když ho budete oslovovat, vykejte mu.
- Při komunikaci používejte řeč dospělých. I když používáme jednoduché věty, neznamená to, že musíme používat zdvořiliny, mluvit nahlas nebo zbytečně dlouho vysvětlovat „polopatickým“ nebo příliš familiárním způsobem (Kjm.cz, 2022).

2.5 Prostředky komunikace s lidmi s mentálním postižením

V rámci komunikace s osobami s mentálním postižením (zejména střední až těžké) existuje mnoho bariér, které prakticky není možno odstranit. Podstatou však je, abychom je znali a byli schopni se jim případně vyhnout. Mluvený projev osob s mentálním postižením bývá méně

srozumitelný, a tudíž je nutné využít aktivního naslouchání, které je důležitým prvkem pro pochopení obsahu sdělení.

Své tempo řeči bychom měli přizpůsobit a také zjednodušit obsah našeho sdělení tak, aby osoba s postižením, která se stává naším komunikačním partnerem, neměla pocit frustrace. Měli bychom si uvědomit, že osoby s mentálním postižením bychom měli přijmout jako svého rovnocenného partnera. Komunikace nesmí probíhat přes doprovod nebo asistenta osoby s postižením, ale vždy přímo s osobou, které se to týká. Případnou pomoc můžeme nabídnout, ale nesmíme ji vnucovat (Slowík, 2010).

Pokud přicházíme do interakce právě s osobou s postižením, tak je nutné si uvědomit, že se může jednat o osoby, které zrovna prožívají určitou krizi nebo se ocitli v nouzi (Krejčířová, 2007). Bariéry v komunikaci můžeme překonat především projevením zájmu o danou osobu, snažit se co nejvíce porozumět a získat také co nejvíce informací o způsobu komunikace. Důležité je zjistit si úroveň komunikačních dovedností a okolnosti, které mohou znesnadňovat komunikaci, jako jsou například vady smyslů. Toto vše je potřeba v komunikaci zohlednit a přizpůsobit se (Venglářová, 2006).

I přes skutečnost, že mentální postižení je příznačné zpomaleným a omezeným vývojem nejen intelektových schopností, tito jedinci nemohou obstát ve společnosti často spíše právě z důvodu nepochopení, nepochopení jejich komunikační strategii a nikoliv kvůli neschopnosti orientovat se v komplikovaných zákonitostech fungování společnosti. Paradoxně stojí za tímto nepochopením jistá „průhlednost“, s níž tito lidé do komunikace vstupují a která je pro většinu společnosti příliš neobvyklá, až téměř nepochopitelná. Většinou totiž očekáváme i ve slovní komunikaci relativně složitá mimoslovní sdělení a informace hledáme „mezi řádky“ (mnohdy zásadnější než přímo vyslovené myšlenky), to vše bychom ale v konverzaci s mentálně postiženými jedinci hledali bezvýsledně. Zdánlivě tentýž prostředek komunikace se tak skutečně stává velmi problematickým, když jej komunikující osoby aplikují různorodými způsoby a s odlišným smyslem. Komunikativní znevýhodnění je mnohdy způsobeno již tím, že zdraví jedinci nejsou s komunikativními zvláštnostmi handicapovaného obeznámeni a používají při rozhovoru s nimi neadekvátní komunikační strategie (Slowík, 2010).

Řeč těla, kterou jako prostředek komunikace s mentálně postiženými osobami autor navrhuje, je v mnoha případech náležitým způsobem vyjadřování se, který mentálně postižené osoby v komunikaci znevýhodňuje výrazně méně než např. slovní alternativy. Problém je v tom, že má pouze velmi limitované výrazové možnosti; je to obdobné, jako kdybychom usilovali o

komunikaci pouze prostřednictvím citoslovcí. Navíc ne všechny osoby s mentálním postižením se rádi aktivně vyjadřují tělem - ať už z toho důvodu, že mají přirozené bariéry, nebo toho jednoduše nejsou schopni, není jim to přirozené (stejně jako mnoha zdravým jedincům). Ukazuje se tedy nutná potřeba nacházet další komunikační způsoby, které budou pochopitelné a dostupné i osobám s mentálním postižením bez nutnosti komplikovaného osvojování vyjadřovacích prostředků. Jako příklad můžeme uvést např. hudební nebo výtvarné projevy či metodu usnadňované komunikace, která bude popsána v následující kapitole (Slowík, 2010).

2.6 Usnadňovaná komunikace s lidmi s mentálním postižením

Metoda usnadňované komunikace je způsob, který představuje propojení komunikátora a mentálně postiženého jedince. V rámci této metody je komunikátor nazýván také jako facilitátor, případně usnadňovatel, a pomáhá klientovi k vyjádření jeho myšlenek a respektuje ho. Tato metoda je velmi vhodná pro osoby s autismem, Alzheimerovou chorobou, ale také pro osoby s psychickými problémy. Podstatou této metody je naučit klienty řeči těla, konkrétněji tedy pohyby rukou, kdy by klienti ukazovali na určité předměty či obrázky a tímto prostředkem by komunikovali (Thorová, 2016).

Metoda má řadu výhod. Jedná se o aktivizační metody, která zvyšuje schopnost učit se novým věcem a získávat si či osvojovat dovednosti. Umožňuje taktéž klientovi volbu ve vyjadřování a klient je schopen sdělit facilitátorovi jeho přání a požadavky. Další výhodou je to, že tato metoda zvyšuje aktivitu klienta a umožňuje mu rozhodování (Malíková, 2011).

Cílem je, aby došlo k rozvinutí vědomé komunikace za využití například obrázků. Důležitým podstatným cílem v užívání metody usnadňování komunikace je, že klientovi dáváme pocit svobody při přenosu jeho pocitů a myšlenek. Facilitátor emočně, ale i slovně podporuje klienta. Uchopí ruku klienta v oblasti ramene, předloktí, zápěstí nebo přímo za ruku a drží ji ve své ruce. Jedinec s postižením následně vede ruku facilitátora a společně vyjadřují to, co chce jedinec s postižením sdělit. Lze tedy říci, že v tomto případě a při uplatňování této metody je facilitátor tzv. komunikačním prostředníkem (Thorová, 2016).

3 ALTERNATIVNÍ A AUGMENTATIVNÍ KOMUNIKACE

Alternativní a augmentativní komunikace (dále AAK) představuje soubor prostředků zahrnující všechny formy dorozumívání, které dočasně nebo trvale nahrazují nebo doplňují řeč. AAK používá mimiku, gesta, manuální znaky, předměty, fotografie, obrázky, symboly, piktogramy, písmena a psaná slova, komunikační tabulky, technické pomůcky s hlasovým výstupem a také počítače, tablety, smartphony apod. (clanky.rvp.cz, 2022).

Zkratka AKK sestává z následujících slov:

A = alternativní - náhradní

A = augmentativní - rozšiřující a podporující

K = komunikace - přenos a předávání informací.

Tato forma komunikace kompenzuje postižené řečové funkce, rozvíjí dovednosti, které směřují k procesu osvojování jazyka jako nástroje pro rozvoj myšlení a umožňuje dorozumívání a reagování na okolí. Tato forma komunikace je vhodná pro jedince, kteří v důsledku zdravotního postižení nemohou komunikovat mluvenou řečí. Většinou se jedná o osoby mentálně postižené, s dětskou mozkovou obrnou, těžkými vývojovými chybami řeči, autismem, souběžným postižením více chybami a těžkými poruchami sluchu (clanky.rvp.cz, 2022).

Schopnost dorozumívát se mluvenou řečí se řadí mezi specifické lidské schopnosti, a lidé to zpravidla pokládají za naprosto samozřejmé. Někteří lidé však z různých důvodů mluvenou řečí komunikovat nemohou, případně mohou, ale jen velmi omezeně. Potřeba dorozumívát se s ostatními tím však není nijak ponížena a je stejně akutní jako u zdravého jedince. Proto se hledají alternativní způsoby, kterými by tito jedinci mohli vyjadřovat všechno to, co se běžně vyjadřuje mluvenou řečí a mohli tak aktivně ovlivňovat svůj život, své okolí a dále se rozvíjet. Augmentativní a alternativní komunikaci (AAK) usiluje o přechodné nebo trvalé kompenzování neschopnosti (nejen) mentálně postižených jedinců komunikovat. Augmentativní (z lat. Augmentare - rozšiřovat) systémy komunikace napomáhají existující, ale pro běžné dorozumívání nedostatečné komunikační schopnosti. Alternativní komunikační systémy se používají jako náhrada mluvené řeči (alternativnikomunikace.cz, 2022).

Augmentativní a alternativní komunikace se pokouší kompenzovat (dočasně nebo natrvalo) poškození nebo handicap jedinců s těžce narušenou komunikační schopností, především u lidí s těžkým tělesným, mentálním nebo kombinovaným postižením. Podporuje stávající, ale

nedostačující komunikační schopnosti, a to ve formě mluvené, psané nebo ve formě gest (Vymazalová, 2012).

Jedinci s narušenou komunikační schopností mají stejnou potřebu komunikace a interakce jako my ostatní. Člověk, který se nedokáže vyjádřit slovně, může využít alternativní komunikační systém, který nahrazuje verbální komunikaci a augmentativní komunikační systém, který ji doplňuje (Zedková, 2013).

Alternativní a augmentativní komunikace umožňuje osobám s mentálním, smyslovým, tělesným a kombinovaným postižením zapojit se do běžného společenského života, usnadňuje jim možnost vyjadřovat se a stát se aktivním účastníkem komunikace. Používáním alternativní a augmentativní komunikace je možné předcházet problémům chování a frustraci člověka z nemožnosti vyjádřit a uspokojit své potřeby (Bondy, 2007).

Mezi cílové skupiny, u kterých můžeme alternativní a augmentativní komunikaci, patří osoby s vrozenými poruchami, jako je například těžké sluchové vady nebo s těžkou vývojovou poruchou řeči. Tyto systémy je vhodné využívat taktéž u osob s mentálním postižením. Mezi další cílovou skupinou, na kterou zaměřuje využití systému AAK, jsou osoby se získanými poruchami. Do této cílové skupiny patří například osoby, které utrpěly úraz nebo prodělaly mozkové příhody. Poslední uvedenou cílovou skupinou jsou degenerativní onemocnění, tedy osoby, které toto onemocnění mají. Pod pojem degenerativní onemocnění máme na mysli Parkinsonovu nemoc, Alzheimerovu chorobu nebo také roztroušenou sklerózu.

3.1 Výhody a nevýhody alternativní a augmentativní komunikace

Jazyk je velmi úzce spjat s rozvojem myšlením, a proto alternativní a augmentativní komunikace napomáhá ke zvýšení úrovně kognitivních dovedností mentálně postižených jedinců. Při využívání AAK osoby s mentálním postižením začleňujeme do běžných aktivit. Umožní, aby si mohli sami rozhodovat a více se podílet na aktivní komunikaci se svým okolím (Krejčířová, 2011).

Systémy alternativní a augmentativní komunikace jsou ve společnosti méně známé a tím pádem jsou ve společnosti méně používané a vzbuzují pozornost na veřejnosti. Velkou nevýhodou je také to, že komunikačním partnerem nemůže být každý. Komunikovat můžeme pouze tehdy, pokud druhý člověk, s kterým přicházíme do vzájemné interakce, ovládá tyto komunikační systémy (Švarcová, 2011).

Bendová (2011) uvádí v rámci nevýhod využití alternativní a augmentativní komunikace její časovou náročnost při realizaci a také zvýšené nároky na okolí ve smyslu osvojování si náhradního či podpůrného komunikačního systému.

V České republice se v rámci komunikace s mentálně postiženými jedinci nejvíce využívají systémy, jako jsou piktogramy, Makaton, Bliss systém, metoda sociálního čtení nebo facilitovaná komunikace (Šarounová, 2014).

3.2 Systémy alternativní a augmentativní komunikace

V této podkapitole se zaměříme na metody využívané k podpoře komunikačních dovedností. Systémy můžeme dělit na tři základní prostředky podpory. První z nich je podpora bez pomůcek, poté podpora s pomůckami, které také můžeme říkat netechnická podpora a jako poslední je podpora s pomůckami, tzv. technická podpora (Maštaliř a Pastieriková, 2018).

Prostředky bez pomůcek

Tento způsob komunikace je realizován bez technické pomůcky a nevyžaduje ani žádnou fyzickou asistenci druhého člověka. Mezi tyto systémy spadá například orální řeč, znakový jazyk, prstová abeceda, Lormova abeceda, Makaton, znak do řeči nebo další neverbální komunikace jako je gestika, mimika, proxemika, posturika, paralingvistika a komunikace činem.

Prostředky s pomůckami

Při používání pomůcek jedinec využívá fyzickou pomoc. Prostředky s pomůckami jsou v praxi děleny na technické a netechnické. Technické pomůcky jsou taktéž označovány jako tzv. high-tech a jedná se o elektronické pomůcky a počítače jako je například zařízení s hlasovým výstupem (komunikátor) nebo přepis mluvené řeči apod. Mezi pomůcky netechnické (tzv. low-tech) řadíme komunikační tabulky, slova, věty nebo symboly jako jsou fotografie, obrázky a předměty. Mentálně postižená osoba může využívat i světelná ukazovátka nebo taktilní komunikační desky.

3.3 Vybrané systémy alternativní a augmentativní komunikace

Tato kapitola práce je zaměřena na výběr systému alternativní a augmentativní komunikace, které jsou v rámci České republiky nejčastěji využívány.

Piktogramy

Herzánová a kol. (2021) definuje piktogramy jako obrázkové komunikační symboly, s kterými se v běžném životě často setkáváme, a to ve formě informačních tabulí či značek. Klenková (2006) uvádí, že se jedná o zjednodušená zobrazení skutečnosti, jako jsou například předměty, činnosti nebo vlastnosti. Piktogramy bývají srozumitelné všem a jednoduchým řazením se z piktogramů dají skládat věty, denní nebo týdenní plány apod. Neverbální komunikace pomocí piktogramů je určitou formou předávání instrukcí, příkazů, varování, usnadnění orientace v nejrůznějších prostředích bez vazby na řeč (Šarounová, 2014).

Obr. 2 Piktogramy (zdroj: Valenta, 2009)

Makaton

Makaton je definován jako „jazykový program, který poskytuje základní prostředky komunikace, podněcuje rozvoj mluvené řeči i porozumění u jedinců s poruchami komunikace. Jedná se o program, který využívá manuální znaky doplněné mluvenou řečí a symboly“ (Damico, 2019). Šarounová (2014) definuje tento systém jako systém manuálních znaků a symbolů, kterými představuje komunikační prostředek pro osoby, jejichž srozumitelnost řeči je obtížná a dochází až k neschopnosti verbálního vyjadřování.

Jazykový program Makaton vytvořila britská logopedka Margaret Walker spolu s konzultanty v oblasti psychiatrie, Kathy Johnston a Tony Cornfortem, z Královské asociace pro pomoc neslyšícím ve Velké Británii. Název Makaton je odvozen z prvních slabik jmen výše zmíněných autorů systému. Makaton má svůj slovník, který obsahuje 350 slov. Tato slova jsou následně sestavena do osmi stupňů, konkrétně od základních a běžně využívaných pojmů k pojmům obecným. Stupně jsou čím dál náročnější. Existuje také devátý stupeň slovníků, který slouží

jako návrh seznamu slov podle individuálních potřeb jedince. Slovník je mezinárodní a při využívání metody Makaton je nezbytné tento systém respektovat.

Obr. 3 Makaton (zdroj: Valenta, 2009)

Komunikační systém BLISS

Autorem komunikačního systému BLISS je rakouský chemik Charles Bliss. Tento chemik byl za druhé světové války uvězněn v koncentračním táboře, kde si postupně uvědomoval bariéry mezi jednotlivými národy, ať už komunikační nebo kulturní, a uvažoval o tom, jak by tyto bariéry mohl překonat (Damico, 2019). Charles Bliss se inspiroval v Číně, kde emigroval. Systém založil na základě čínských obrázkových písmen a pokusil se vytvořit univerzální obrázkovou řeč, která by sloužila jako dorozumivací prostředek mezi jednotlivými národy, a to i bez znalosti jazyka lidí jiné národnosti.

Systém Bliss je tvořen 26 základními grafickými prvky, na jejichž základě lze vytvořit až 2 300 symbolů. Uživatelé se snaží symbolům porozumět postupně, nejdříve za účelem zvýšení porozumění využívají realistické znaky, které jsou uspořádány do tabulky (Ashman, 2018). Běžná komunikace probíhá ukazováním, například prstem, na jednotlivé grafické symboly. Systém Bliss je jedním ze systému alternativní a augmentativní komunikace, který umožňuje zachovat gramatická pravidla a snadné zapamatování umožňuje také logiku symbolu (Šarounová, 2014).

Obr. 4 Bliss systém (zdroj: Valenta, 2009)

Facilitovaná komunikace

Jak již bylo uvedeno v kap. 2.6, facilitovaná neboli usnadňovaná komunikace představuje komunikaci, která je založena na mechanické podpoře ruky postižené osoby (Mundy, 2018). Metoda byla vypracována v 70. letech minulého století Rosemary Crosley, které pomocí facilitované komunikace naučila komunikovat více než 800 různě postižených jedinců. Dodnes je tato metody využívána v mnoha zemích, mezi které patří i Česká republika (Kučírek, 2017).

System je založen na řízení výběru komunikační jednotky, kterou může být krabička s obrázky, piktogramy, písmena nebo slova, vzájemná kombinace výše uvedených jednotek až po počítačové zpracování komunikační tabulky (Janovcová, 2010). Při facilitované komunikaci přidržuje facilitátor ruku postiženého, který chce něco sdělit a nastavuje určitý protitlak proti ruce postiženého podle jeho svalového napětí, čímž facilitátor zajistí zpětnou vazbu a zároveň stimuluje ruku postiženého, když postižený vytukává zprávu například na počítači. Šarounová (2014) uvádí, že se metoda nejdříve používala jako dopomoc ukazování na tabulku s abecedou a slovy ano a ne.

3.4 Výběr komunikačního systému

V této podkapitole bude pozornost zaměřena na výběr komunikačního systému, vždy respektujeme možnosti a schopnosti osoby s postižením. Nikdy nemůžeme upřednostňovat jeden systém před druhým, jelikož výběr má jednoznačně individuální charakter. Mezi důležité aspekty při výběru patří diagnostické závěry z oblasti komunikačních kompetencí, ale i jiné faktory, mezi které patří například úroveň porozumění neverbální komunikace, míra porozumění řeči nebo aktuální způsoby komunikace jak verbální, tak i neverbální. Dalším faktory pro výběr systému AAK je schopnost osoby vyjadřovat svůj názor, souhlas a nesouhlas. Svou pozornost věnujeme také tomu, jak osoba rozumí symbolů, jaké jsou jeho čtenářské

dovednosti, sociální dovednosti, emoční projevy, projevy chování a také kognitivní schopnosti (Bendová, 2011).

3.5 Využití alternativní a augmentativní komunikace u osob s mentálním postižením

Osoby s mentálním postižením spadají mezi jednu z hlavních skupin osob, kde je AAK nezbytným prostředkem pro rozvoj nebo náhradu jejich komunikace. Dle Bendové (2011) mají systémy alternativní a augmentativní komunikace u této cílové skupiny za úkol minimalizovat množství vzniku určitého deficitu v oblasti komunikace a vytvoření podpůrných nebo náhradních komunikačních kanálů, které osobám s mentálním postižením umožní stát se rovnocennými komunikačními partnery v socializačním procesu.

U této cílové skupiny, tedy u osob s mentálním postižením lze všechny výše zmíněné systémy a pomůcky AAK využívat, samozřejmě se zřetelem na individuální potřeby jedince. Dle Janovcové (2010) je vhodné u těžce postižených osob využít reálných předmětů, které nejlépe symbolizují to, co mají. Při výběru systému piktogramů je dobré je kombinovat navzájem s fotografií jelikož dojde k tomu, že pochopení sdělení bude ucelenější.

Uplatnění při práci s mentálně postiženými mají i technické pomůcky, které zejména usnadní komunikaci mentálně postižených se svým okolím. V tomto případě musíme jedince naučit danou pomůcku užívat, což může být velkým problémem (Bendová, 2011).

Ke komunikaci s osobami s mentálním postižením, především pak s dětmi s výrazně narušenou expresivní složkou řeči, jsou aplikovány náhradní a podpůrné způsoby komunikace – systémy alternativní a augmentativní komunikace. Osobám se středním a těžkým stupněm mentálního postižení nabízí alternativní nebo augmentativní komunikace možnost dorozumívát se s ostatními, vyjadřovat své pocity a touhy a reagovat na podněty. Augmentativní a alternativní komunikace totiž podporuje nedostatečně rozvinuté komunikační schopnosti. Reprezentuje rozvíjející se multidisciplinární oblast, která se zabývá eventualitami aplikace doplňkové (augmentativní) a náhradní (alternativní) komunikace osob s poruchami expresivní složky řeči. Systémy alternativní a augmentativní komunikace mají za úkol minimalizovat eventualitu vzniku komunikačního deficitu a formovat nový podpůrný nebo náhradní kanál, který umožní osobám s mentálním postižením být rovnocenným komunikačním partnerem i v rámci vzdělávacího procesu (Bendová, 2011).

Podle způsobu transferu informací můžeme systémy alternativní a augmentativní komunikace rozdělit na systémy (Klenková, 2006):

- statické - např. různé předměty, obrázky, piktogramy, symboly,
- dynamické - založené na aplikaci znaků a gest.

Podle využitelnosti speciálních pomůcek je můžeme rozčlenit na (Loncke, 2020):

- systémy bez pomůcek - aplikace mimoslovní komunikace – například pohled, mimika, gesta, vizuální motorické znaky;
- systémy s pomůckami - aplikace skutečných předmětů, obrázků, symbolů, komunikátorů;
- další typy pomůcek - technické pomůcky sloužící k snadnějšímu ovládní informačních a komunikačních technologií, např. speciálně upravené klávesnice

Selekce vhodného komunikačního systému je podmíněna především závěry z oblasti logopedické, speciální pedagogické a psychologické diagnostiky komunikačních kompetencí jedince s mentálním postižením. Dalšími významnými aspekty jsou také:

- stádium porozumění signálům mimoslovní komunikace,
- stádium porozumění mluvené řeči,
- aplikované způsoby komunikace a jejich efektivnost (včetně aplikace náhradních forem komunikace),
- způsobilost vyjadřovat souhlas nebo nesouhlas,
- míra rozumových schopností,
- míra hrubé a jemné motoriky, rozsah, přesnost a rychlost pohybu rukou pro evaluaci fyzického přístupu ke komunikačním pomůckám,
- motivace ke komunikaci a způsobilost dorozumět se,
- společenské dovednosti včetně vztahů s vrstevníky,
- citové projevy,
- společenské prostředí, ve kterém mentálně postižený jedinec žije, způsobilost a ochota rodičů a nejbližšího okolí naučit se komunikovat s mentálně postiženým dítětem prostřednictvím alternativní a augmentativní komunikace.

Klenková (2006) uvádí, že vhodnější je aplikovat více komunikačních systémů kombinací odlišných metod, pomůcek, symbolů, které se vzájemně doplňují a umožňují multisenzorický přístup. Loncke (2020) dodává, že přednosti AAK spočívají v tom, že dochází ke snížení

pasivity, rozšiřují se možností projevovat se a akceptovat informace – zlepšuje se tak celková aktivita jedince. Zapojení se do aktivit umožňuje individuálně se rozhodovat, napomáhá k rozvoji rozumových schopností, jedinec lépe aktivně komunikuje. Snižuje se také pravděpodobnost vzniku zklamání či frustrace pramenící z nepochopení. Mezi negativa AAK pak autor řadí menší sociální uplatnění. Každý z alternativních systémů totiž do jisté míry může budít pozornost okolí. Dalším z faktorů, který v určitých případech odrazuje především rodiče dětí s mentálním handicapem od využití AAK, je předpoklad, že implementace těchto systémů je důkazem, že dítě už nikdy nebude slovně komunikovat. Záporně bývá vnímána i skutečnost, že možnost vyjadřovat se prostřednictvím systémů AAK se odvíjí od předchozího pochopení metody. Uživatel se musí nejprve systém naučit, teprve pak je ho schopen používat.

3.6 Kritéria pro výběr AAK u osob s mentálním postižením

Základním východiskem pro zahájení intervence je diagnostika, která musí být provedena pečlivě. Pro potřeby diagnostika, která má za cíl zvolit vhodnost AAK je nutné, aby byl posouzen aktuální stav komunikačních a sociálních schopností člověka. Také se dále zaměřujeme na oblast motorickou a oblast senzorickou.

Pro volbu metody alternativní a augmentativní komunikace je z hlediska psychologického motivace k samotné komunikace a také schopnost dorozumět se. U osoby s mentálním je klíčová jeho úroveň kognitivních schopností, emočních projevů nebo způsobů jeho chování. Rozvoj komunikace člověka je z velké části ovlivněn sociálním klimatem, tedy prostředím, ve kterém člověk žije, jak tráví svůj volný čas apod. (Bendová, 2013).

Výběr funkčního komunikačního systému je individuální a také dlouhodobý proces, který ovlivňuje mnoho různorodých faktorů. Důležité faktory dle Bendové jsou stupeň porozumění signálům neverbální komunikace, stupeň porozumění řeči, současné způsoby komunikace a také jejich úspěšnost nebo například vyjadřován souhlasu či nesouhlasu. Lze však konstatovat, že nejvýznamnějším faktorem, který ovlivňuje to, jaký systém alternativní a augmentativní komunikace zvolíme je porozuměn a produkce řeči a její úspěšnost.

Pokud se zaměříme na volbu systému AAK, tak využíváme multisenzoriální přístup. Pod tímto pojmem máme na mysli kombinaci metod, symbolů nebo pomůcek, které se vzájemně kombinují, či doplňují. Výběr optimálního AAK systémů je založen na spolupráci odborníků.

Jedná se o pracovníky z oblasti zdravotnictví, mezi které patří logoped nebo ergoterapeut. Dále pedagogické pracovníky (speciální pedagog, logoped) a psychology.

Nutností je brát zřetel na pedocentrické faktory potencionálního uživatele AAK a také potřeby, které zohledňují jeho osobnost charakteristika (věk, kognitivní schopnosti, funkčnost smyslových orgánů, míra unavitelnosti a schopnost soustředění nebo předpoklady pro další rozvoj).

Při volbě alternativní a augmentativní komunikace, tedy konkrétního komunikačního stylu postupujeme od konkrétního k abstraktnímu. Respektujeme zásadu vývojovosti, užíváme symboly, které osoba s mentálním postižením dokáže identifikovat a rozumí tedy jejich obsahu. Nejdříve je vhodné užívat statické komunikační systémy (postup od nejvíce konkrétního), což je komunikace pomocí reálných předmětů, fotografie či obrázky. Postupně přecházíme k piktogramům, Bliss systému, VOKS až k písmu (Bendová, 2013).

4 PŘEHLED POZNATKŮ ZE ZARANIČÍCH VÝZKUMŮ V OBLASTI KOMUNIKACE S MENTÁLNĚ POSTIŽENÝMI

V rámci této kapitoly budou prezentovány poznatky ze zahraničních vědeckých prací, které se týkají problematiky komunikace s osobami s mentálním postižením. Mentální postižení ovlivňuje osoby ve všech aspektech jejich života a stejně tak v oblasti jejich komunikačních dovedností a komunikace celkově. V následujícím textu jsou poznatky uvedeny s ohledem na dopad v oblasti komunikace a podporu v této oblasti, aby se vzájemná komunikace mezi lidmi intaktními a lidmi s mentálním postižením posunula na lepší úroveň a komunikace tak byla snadnější.

Prezentace studií, které svým obsahem korespondují s problematikou komunikace a jejichž poznatky jsou v následujících kapitolách interpretovány:

a) Komunikace personálu s osobou s mentálním postižením

Přínos práce je zaměřen na nutnost poskytnutí školení v oblasti efektivní komunikace a také to, že by lidé při komunikaci s mentálně postiženými měli klást větší důraz na 4 komunikační faktory.

b) Účinnost logopedie při zlepšování komunikace u osob s mentálním postižením: systematický přehled

Na základě této práce se přišlo na to, že vhodný výběr systému alternativní a augmentativní komunikace usnadňuje rychlost komunikace během sociální interakce osoby intaktní a osoby s mentálním postižením.

c) Rozvoj komunikačních schopností u žáků s poruchami autistického spektra (PAS) na základních školách

Cílem tohoto výzkumu bylo zanalyzovat nejčastěji využívané přístupy zaměřené na rozvíjení verbální i neverbální komunikace u žáků s poruchami autistického spektra. Výzkum ukázal, že každý komunikační systém může mít svá pozitiva i negativa, jejichž pojetí je individuální. Za největší pozitivum je považováno jednodušší začlenění se do školních činností, mezi negativa potom autoři řadí např. neporozumění systémům AAK ze strany laiků.

d) Narušená komunikační schopnost u žáků s mentálním postižením ve

Cíl výzkumu spočíval v analyzování systém práce školních logopedů při nápravě narušené komunikační schopnosti u žáků s mentálním postižením. Výzkumem se zjišťovalo, jaký systém práce využívají školní logopedi při nápravě narušené komunikační schopnosti u žáků s mentálním postižením.

e) Rozvíjení komunikačních schopností u žáků s mentálním postižením

Výzkum byl zaměřený na zjišťování komunikačních schopností u žáků s mentálním postižením na amerických základních školách. V rámci výzkumu chtěli výzkumníci zjistit konkrétní metody pro rozvíjení komunikačních dovedností a poskytnout i praktické rady.

4.1 Komunikace personálu s osobou s mentálním postižením

Jedná se o španělský výzkum, který se zaměřuje na komunikaci s lidmi s mentálním postižením, která je chápána jako základní bod k dosažení sociální reintegrace. Osoby s mentálním postižením mívají mnohdy farmakologickou léčbu, ale je nutno doplnit ji komplexní péčí ve všech sférách osobnosti.

V této studii se dozvíme, že v roce 2021 provedli výzkumníci rešerši dostupné literatury vztahující se k dané problematice. Výsledkem bylo zjištění, že v rámci interakce s lidmi s mentálním postižením je žádoucí nastavit efektivní komunikační proces. V rámci komunikace je také potřeba, abychom zohlednili závažnost či důležitost komunikovaného tématu.

Cílem studie bylo seznámení populace s nástroji a dovednostmi vedoucími ke zlepšení komunikace. Celkem bylo nalezeno a posouzeno 64 studií. Závěrem je konstatováno vícero nutností, které je potřeba dodržet, aby byla komunikace s lidmi s mentálním postižením byla smysluplná. První z nich je potřeba poskytnout dostatek školení v oblasti efektivní komunikace. Dále bylo v rámci posouzených studií poukázáno na to, že klademe důraz na 4 faktory, tedy spíše bychom měli na tyto faktory důraz klást. Jedná se o aktivní naslouchání, jazyk, neverbální komunikaci a blízkost ve vztahu.

4.2 Účinnost logopedie při zlepšování komunikace u osob s mentálním postižením: systematický přehled

Jedná se o výzkum, který byl prováděn v Anglii. V rámci tohoto výzkumu bylo v roce 2010 na základě použití hlasové výstupní komunikace zjištěno, že má tato aplikace prokazatelné přínosy. Cílem bylo identifikovat a syntetizovat výzkumné poznatky o účinnosti intervencí zaměřených na zlepšení komunikačních dovedností u dospělých osob s mentálním postižením.

Bylo zjištěno, že vizuální pozornost jedinců s mentálním postižením silně přitahuje smysluplné prvky a pozornost přitahují zejména lidské postavy. Translační studie prokázala, že optimální design AAK (alternativní a augmentativní komunikace) usnadňuje rychlost komunikace během sociální interakce. Závěrem se dospělo k tomu, že intervence pro osoby s mentálním postižením zaměřeny na technologie v rámci alternativní a augmentativní komunikace nejsou dobře uchopeny a je nutné se v budoucnu zaměřit na výzkumy a studie, díky kterým dojde k hlubšímu prozkoumání alternativních metod a k tomu, jaké přístupy mají největší prospěch.

4.3 Rozvoj komunikačních schopností u žáků s poruchami autistického spektra (PAS) na základních školách

Zdroj: ROMBOUTS a MAES. *Key Word Signing Usage of Adults With Intellectual Disabilities: Influence of Communication Partners' Sign Usage and Responsivity* [online]. 2017 [cit. 2022-03-28]. Dostupné z: doi:10.1044/2017_AJSLP-16-0051. Sarzhanova, A.N. & Kvasnyh, G.S.. (2021). Formation of communication skills of primary school children with autism spectrum disorders. *Pedagogy and Psychology*. 10.51889/2021-2.2077-6861.16.

Ve výchově a vzdělávání žáků s poruchami autistického spektra narážíme na řadu problémů, které vyplývají ze samotné diagnózy. Velmi důležitou oblastí, která je narušena, je schopnost komunikace. Většina lidí s poruchami autistického spektra vůbec nerozumí principu komunikace a k čemu vlastně komunikace slouží. I z tohoto důvodu je převážná část této populace komunikuje neverbálně. Pokud používají řeč, je značně narušena. Časté jsou echolálie, chudá řeč, vlastní řeč plná neologismů, řeč používaná k uspokojení svých potřeb. Jedním z prioritních cílů u žáků s poruchami autistického spektra je naučit je efektivně komunikovat.

Cílem kazašského výzkumu Sarzhanové a Kvasnyho (2021) bylo zanalyzovat nejčastěji využívané přístupy zaměřené na rozvíjení verbální i neverbální komunikace u žáků s poruchami autistického spektra. Výzkum byl zaměřený na problematiku komunikace žáků s poruchou autistického spektra a na rozvíjení komunikačních schopností u žáků s PAS ve vyučovacím procesu. Přístupů a možností, jak rozvíjet komunikační schopnosti u žáků s PAS, je vícero a jejich vhodný výběr je důležitým předpokladem pro jejich optimální rozvoj. Cílem výzkumu bylo zanalyzování přístupů zaměřených na rozvoj komunikace u takových žáků. Autoři se zaměřili na jejich orientační zanalyzování i na jejich běžné používání ve vyučovacím procesu. Výzkum se zabýval zejména alternativní a augmentativní komunikací.

Výzkum ukázal, že každý komunikační systém může mít svá negativa, jejichž pojetí je individuální. Stejně tak každý pedagog pracující se systémy AAK může za negativum považovat subjektivně jinou věc. Tyto názory mohou vyplývat také z individuálního stavu žáka či z rozdílnosti používaného typu AAK. Nejčastěji označeným negativem byla menší možnost společenského využití. Tento problém se vyskytuje zejména při používání systémů, kterým běžný laik nerozumí. Může se jednat například o určité znaky, které mohou být pro veřejnost nesrozumitelné. Žák následně ztrácí možnost komunikace s okolím, pokud mu okolí nerozumí. To může vést k dalším problémům, jako je například problémové chování. Kromě negativ se výzkum zaměřil i na pozitiva systémů AAK. Za největší pozitivum považovali respondenti jednodušší začlenění se do školních činností. Tato možnost převyšovala ostatní pozitiva zejména z toho důvodu, že se jednalo o pedagogy, kteří řídí vyučovací proces a nejednalo se o například o terapeutické pracovníky či rodiče, kteří by zřejmě označili jinou možnost. Je tedy zřejmé, že pro pedagogy je nejdůležitějším přínosem to, žák s PAS se jednoduše začleňuje do školních povinností, což usnadňuje náročnou práci pedagoga v edukačním procesu. Významným pozitivem podle respondentů bylo i zamezení vzniku frustrace, která by mohla opět vést k problémovému chování, které vyučovací hodinu narušuje a ztěžuje práci edukátora i edukanta. Vyvedení z pasivního způsobu života je také pozitivem AAK - představuje zlepšení komunikace s okolím či zapojování se do různých aktivit, které jsou pro žáka přínosné. Žák má následně větší zájem o spolupráci s okolím a o nové nestereotypní činnosti. Výzkum dále ukázal, že pedagogové nejčastěji využívají systémy AAK s pomůckami. Mezi nejvyužívanější pomůcky patřily fotografie či piktogramy. Tento výsledek byl zřejmě značně podmíněn funkcí názornosti, kterou takové pomůcky představují. Žáci s PAS si často jen s obtížemi představují abstraktní informace. Používání fotografií či piktogramů může výrazně zjednodušit komunikaci u žáků s PAS. Používání těchto systémů respondenty tento fakt jen dokazuje.

Dalším cílem výzkumu bylo zanalyzovat přístupy rozvíjení komunikačních schopností u žáků s poruchami autistického spektra využívané pedagogy. Mezi tyto přístupy patří kromě systémů AAK také terapeutické přístupy. Výsledky výzkumu poukazují na to, že většina respondentů často využívá systémy AAK (až 80 %). K rozvíjení komunikace tedy využívají ve velké míře právě AAK systémy. Nejvíce z respondentů využívá systémy AAK s pomůckami. Z konkrétních systémů AAK často využívají Makaton (53 %). Respondenti v největší míře označili používání fotografií a piktogramů. Z terapeutických přístupů nejvíce převládá relaxace. Relaxace působí na žáka s PAS uklidňujícím způsobem, snižuje jeho napětí stres či frustraci. Díky tomu se může zlepšit následná práce s takovým žákem. Respondenti rovněž uváděli využívání muzikoterapie. U mnoha žáků s PAS může být právě využití vlivu hudby způsobem, jak lépe komunikovat s okolím.

Pedagogům pracujícím se žáky s PAS na speciálních základních školách autoři doporučují ve třídách s žáky s PAS vytvořit vhodné podmínky a pracovní klima, tak aby mohli své komunikační schopnosti rozvíjet v plné míře s ohledem na druh a stupeň jejich postižení (snadný/střední/těžký stupeň MP, úroveň vývinu řeči). Důležité je vždy přihlížet ke specifikům každého žáka individuálně i jeho schopnostem a potřebám (úprava prostředí třídy). Akceptovat pokusy o komunikaci v jakékoli podobě (echolálie, neverbální náznaky) a rozvíjet ji. Při používání AAK by měli pedagogové hledat vhodný systém AAK pro každého žáka zvlášť, brát v úvahu, že jeden systém nemusí vyhovovat každému žákovi s PAS stejně. Důležité je akceptovat pomalejší tempo žáka s PAS a zároveň důvěřovat svým odborným vědomostem při rozvíjení komunikace u žáků s PAS. Pedagog by měl pracovat jako odborník týmu, a tedy umět přijmout názor jiného odborníka-psychologa, pediatra, foniatra, neurologa, psychiatra případně jinými. Pro žáka s PAS je vždy dobré, pokud jeho pedagog spolupracuje s logopedem. Velkým přínosem pro praxi každého pedagoga pracujícího s žáky s PAS by bylo využívat postupy, ke kterým má pedagog přístup – hudebně pohybové hry, muzikoterapie, relaxace aj. V souvislosti s odbornými vědomostmi doporučují autoři pedagogům vzdělávat se a získávat informace o možnostech systémů AAK i zajímat se nové technologie a systémy AAK vhodné pro žáky s PAS. V praxi je přímo nutné nadále získávat poznatky i ze zahraničních publikací a výzkumů o PAS a AAK systémech.

4.4 Narušená komunikační schopnost u žáků s mentálním postižením ve speciálních základních školách

Zdroj: Dabydeen (2013). The Speech Therapist. World Literature Today. 87. 20-25. 10.1353/wlt.2013.0208.

Existuje velké množství druhů narušené komunikační schopnosti a každý z nich v různé míře a formě znehodnocuje proces komunikace. Výchova a vzdělávání žáků s mentálním postižením je bezpochyby náročná a o to komplikovanější je u žáků, kteří mají ke svému dominantnímu postižení přidružený i některý druh narušené komunikační schopnosti nebo nemluví vůbec. Pedagog musí ve vyučovacím procesu volit vhodné způsoby práce, dělat vše proto, aby žák svou komunikační schopnost rozvíjel v co největší možné míře. Důležité je zmínit, že nejen pedagog přispívá k rozvoji komunikačních schopností žáků s mentálním postižením, ale je zde ještě někdo, kdo se této problematice věnuje cíleně a intenzivně. Ten „někdo“ je odborník zvaný logoped a při nápravě narušené komunikační schopnosti hraje tu největší roli. Poskytování logopedické péče žákům s mentálním postižením přímo ve speciálních základních školách má své opodstatnění. Logoped při práci s těmito žáky musí vynaložit mnoho úsilí, ale o to větší je radost při dosažení jakéhokoli pokroku v komunikačních schopnostech jednotlivce.

Hlavní cíl kanadského výzkumu Dabydeena (2013) spočíval v analyzování systému práce školních logopedů při nápravě narušené komunikační schopnosti u žáků s mentálním postižením. Hlavní výzkumná otázka jeho výzkumu byla: Jaký systém práce využívají školní logopedi při nápravě narušené komunikační schopnosti u žáků s mentálním postižením? Výzkumný vzorek kvalitativního výzkumu tvořili školní logopedi na několika kanadských základních školách.

Z výzkumu vyplynulo, že u žáků s mentálním postižením je pravděpodobnost výskytu některého z druhů narušené komunikační schopnosti poměrně vysoká. Výzkumným šetřením se prokázalo, že za nejčastěji vyskytující se druh narušené komunikační schopnosti u žáků s lehkým mentálním postižením se považuje dyslalie. Dyslalie je porucha řeči, která může mít několik podob. U žáků s mentálním postižením má podle tvrzení infromantů nejčastěji podobu sigmatismu – nesprávná výslovnost sykavek a rotacismu – nesprávná výslovnost hlásky „r“. Dalším hojně se vyskytujícím typem narušené komunikační schopnosti, který je u jedinců s lehkým mentálním postižením zjevný, je opožděný vývoj řeči. Jeho projevem může být málo rozvinutá aktivní slovní zásoba, chybná větná skladba a další obtíže, které znehodnocují slovní

projev žáka. Kromě uvedených druhů narušené komunikační se u těchto žáků můžeme často setkat i dysfázií.

Logopedi realizují logopedická cvičení v logopedické místnosti, která je přizpůsobena potřebám žáků a logoped má k dispozici různé druhy pomůcek. V této místnosti logopedi pracují se žáky převážně individuálně a průběh logopedických cvičení má jistou posloupnost, kterou je vhodné dodržovat. Podobně jako pedagog musí v úvodu hodiny žáků „něčím“ zaujmout, tak i logoped musí v úvodu každého logopedického cvičení zvolit aktivitu, která u žáka probudí zájem o další práci. Při individuální formě hraje svou roli i doba spolupráce logopeda s konkrétním žákem, po určité době už má představu o tom, jak žáka zaujmout, ví, jakou činnost žák dělá rád a tomu přizpůsobuje i celkový průběh logopedického cvičení. Jeden z informantů volí občasná setkání se skupinou žáků v logopedické místnosti, přičemž logopedická cvičení mají stejnou posloupnost jako při individuální formě. Jiný informant ve spolupráci s asistentem pravidelně realizuje logopedická cvičení se skupinou žáků ve třídě, ale ke každému z nich přistupuje individuálně.

Úspěch logopedických cvičení se žáky s mentálním postižením se odvíjí i od pomůcek, které odborníci používají při své práci. Logopedické pomůcky lze rozdělit do dvou skupin: speciální logopedické pomůcky a běžné logopedické pomůcky. Za běžné logopedické pomůcky lze z výpovědí informantů považovat různý zalaminovaný materiál (kartičky, obrázky, ilustrace), dále bublifuky, hračky, puzzle a hodně závisí také na tvořivosti samotného logopeda. Někdy stačí zcela běžný předmět, materiál a logopedická pomůcka je „na světě“. Logopedická cvičení mají svou přesnou strukturu od motivačních cvičení až po vyvozování jednotlivých hlásek, rozvoj slovní zásoby, jazykových rovin a tomu jsou přizpůsobeny i jednotlivé pomůcky. K běžným logopedickým pomůckám řadí logopedi také logopedické zrcadlo, špachtle a plochá párátko. Podíváme-li se na využití speciálních logopedických pomůcek, možností je poměrně dost, ale jejich zařazení do logopedických cvičení je velmi individuální. Někteří informanti využívají při nápravě narušené komunikační schopnosti různé logopedické programy, se kterými žáci pracují přes dostupné technické prostředky. Ze speciálních pomůcek, které autoři studie uvádějí, lze zmínit logopedickou loutku, rotavibrátory, prostředek AAK – Go Talk, masážní sondy a další.

V závěru studie se uvádí, že míra kooperace s rodiči při nápravě narušené komunikační schopnosti žáků s mentálním postižením je velmi individuální. Existují rodiče, kteří chtějí, aby

jejich dítě postupovalo i po této stránce a řídí se pokyny odborníků, ale z dle studie také vyplývá, že jich je jen malé množství. Logopedi se více přiklonili k názoru, že většina rodičů neprojevuje dostatečný zájem o nápravu narušené komunikační schopnosti jejich dětí. Svědčí o tom i fakt, že informanti se setkávají často s tím, že děti přicházejí na logopedická cvičení nepřipravená, jakákoli domácí příprava u nich absentuje.

Mentální postižení samo o sobě je závažný stav, který se negativně odráží ve všech oblastech života jednotlivce. Někteří lidé je odsouvají na „druhu kolej“, nevidí význam v poskytování výchovy a vzdělávání, natož jim nedávají šanci osvojení si praktických dovedností a možností zaměstnání. Výchova a vzdělávání žáků s mentálním postižením ve speciálních základních školách má své opodstatnění, ačkoli je to náročné a speciální pedagog musí vynaložit množství úsilí, aby u nich dosáhl jakéhokoli pokroku. Stupeň, druh a forma mentálního postižení zde samozřejmě hrají významnou roli. K mentálnímu postižení bývají často přidruženy i jiné poruchy a jednou z nich je narušena komunikační schopnost. V teoretické části jsme na problematiku narušené komunikační schopnosti nahlíželi z odborného hlediska. Vědní obor, který se systematicky věnuje odstraňování a nápravě narušené komunikační schopnosti se nazývá logopedie. Některé speciální základny školy proto poskytují logopedickou péči žákům s mentálním postižením prostřednictvím vlastních zaměstnanců - školních logopedů.

Z kvalitativního šetření zaměřeného na analýzu systému práce využívaného školními logopedy při nápravě narušené komunikační schopnosti u žáků s mentálním postižením vyplývají určitá doporučení pro praxi:

- hledat způsoby jak efektivně zapojovat rodiče do realizace logopedických cvičení ve školách a zvyšovat tak zájem o nápravu narušené komunikační schopnosti jejich dětí
- poskytnout rodičům dostatek informací o možnostech realizace logopedických aktivit v domácím prostředí a poukázat na jejich důležitost při nápravě narušené komunikační schopnosti
- klást důraz na správnou motivaci žáků k činnostem, aktivitám přispívajícím k nápravě narušené komunikační schopnosti v rámci logopedických cvičení
- volit aktivity přiměřené schopnostem žáků
- zapojovat fantazii a tvořivost
- využívat intenzivněji dostupné technické prostředky a logopedické programy přispívající k nápravě a celkovému rozvoji komunikačních dovedností žáků
- upřednostňovat individuální formy práce se žáky

4.5 Rozvíjení komunikačních schopností u žáků s mentálním postižením

Zdroj: Pennington RC, Bross LA, Mazzotti VL, Spooner F, Harris R. A Review of Developing Communication Skills for Students with Intellectual and Developmental Disabilities on College Campuses. Behav Modif. 2021 Mar;45(2):272-296. doi: 10.1177/014544552097665. Epub 2020 Nov 27. PMID: 33246369.

Mnoho z nás se už někdy setkalo s osobou s mentálním postižením. Ne všichni však umí v takové chvíli adekvátně reagovat na danou situaci. Jediné, co by nám však nemělo chybět, je porozumění. Mentálně postižení lidé bývají často osamělí a odloučení. Nevíme, jak těžkou cestou si doteď prošli. Mentální postižení je velmi těžkou zkouškou pro rodinu. Proto má vzájemná komunikace velmi velký vliv na jejich další vývoj. Rozvoj komunikačních schopností patří k nejpozoruhodnějším procesům našeho života. Ve světě existuje velké množství teorie, ale horší je to už s praxí v realitě. Vzdělání nám poskytuje získání základních dovedností a vědomostí, ale také jejich další prohloubení. Čím více člověk disponuje znalostmi nejen po teoretické stránce, ale hlavně je dokáže využít po praktické stránce, má větší šanci zaujmout hodnotnou pozici svého zaměstnání. Být však speciálním pedagogem, který pracuje s mentálně postiženými dětmi, je posláním. Musí to být člověk, který má vrozenou lidskost, je trpělivý, laskavý a má zdravý rozum. Nemůže být uspokojen tím, co jeho žáci dokážou. Musí je brát jako rovnocenné partnery a očekávat od nich neustálé zlepšení. Nikdy bychom neměli podceňovat sílu komunikace. To, co už jednou řekneme, může nenávratně ublížit nebo potěšit lidi, na kterých nám nejvíc záleží.

Komunikační schopnosti a dovednosti všech dětí patří mezi klíčové v jejich dalším vývoji. Obzvláště tak pro jedince s mentálním postižením. Vzdělávání žáků s mentálním postižením má být bez jakékoli diskriminace v souvislosti s rasou, barvou pleti, pohlavím, jazykem, vírou a náboženstvím, národností, etnickým nebo sociálním původem, majetkem či zdravotním stavem. Hlavním cílem výchovy a vzdělávání těchto žáků s mentálním postižením je co nejefektivnější integrace a co nejkomplexnější rozvoj jejich osobnosti.

Z výše uvedených důvodů se Pennington a kol. (2021) rozhodli uskutečnit výzkum zaměřený na zjišťování komunikačních schopností u žáků s mentálním postižením na amerických

základních školách. V rámci výzkumu chtěli zjistit konkrétní metody pro rozvíjení komunikačních dovedností a poskytnout i praktické rady. Hlavním cílem bylo zjistit, jaké metody a formy se využívají při rozvíjení komunikačních schopností u žáků s mentálním postižením. Dále zjišťovali konkrétní metody a formy, které se využívají při rozvíjení komunikačních schopností žáků s mentálním postižením, jaké řečové poruchy jsou nejvíce zastoupeny u žáků s mentálním postižením a jaké typy her jsou nejvhodnější pro rozvoj komunikačních dovedností.

Během průzkumu rozdali celkem 850 kusů tištěného dotazníku do speciálních základních škol a základních škol se speciálními třídami. Dotazník byl určen pro učitele a další pedagogické pracovníky.

V rámci výzkumu bylo zjištěno, že jako nejvíce využívána metoda při rozvíjení komunikačních schopností u žáků s mentálním postižením, byla využita metoda hrou. Využívají ji všichni dotázaní a je pro jejich žáky velmi efektivní. Podle naprosté většiny respondentů má hra při rozvíjení komunikačních dovedností žáků s mentálním postižením velkou důležitost - hra je pro dítě nejpřirozenější činností - žáci tak pracují s radostí a ani nevědí, že se přitom i vzdělávají. Výzkum dále zjišťoval, jaké typy her jsou nejvhodnější pro rozvoj komunikačních dovedností. Nejfrekventovanějším typem hry v průzkumu je hra s předměty, kde žáci manipulují s různými věcmi (hračky, vyučovací pomůcky). Mezi další oblíbené formy patří také hra s námětem a úkolem, kde na sebe děti převezmou nějakou roli a napodobují činnosti dospělého člověka. Když se vytvoří optimální podmínky pro hru, mohou být vytvořeny velmi dobré předpoklady pro komunikaci a rozvoj řeči žáků s mentálním postižením. Hrou se mj. podporuje rozvoj jazykových i kognitivních schopností. Hrou pomáháme žákům odbourávat stres a snižovat napětí, což je pro ně velmi důležité. Vědí to i učitelé z praxe a využívají hru v různých formách, ať už hry s předměty, námětové hry, dramatické hry nebo konstrukční hry. Velmi frekventovány jsou také počítačové hry. Respondenti rovněž často uváděli metodu individuálního přístupu. Ke každému žákovi musí přistupovat podle jeho individuálních potřeb a druhu postižení. Je to velmi namáhavé vyjít vstříc všem žákům. Velmi důležitou a využívanou metodou při rozvoji komunikačních dovedností je i zážitkové učení. Pokud žáci na vlastní kůži zažijí něco neobvyklého a zajímavého, už na to nikdy nezapomenou. Je pro ně efektivnější jednou zažít, než víckrát slyšet či vidět. Dalšími metodami jsou názorná metoda, metoda opakování a tvořivost. Té by nemělo být nikdy dost u každého učitele a neustále by měl překypovat novými tvůrčími náměty a nápady.

Z výzkumu vyloučily určitá doporučení a náměty na zlepšení současného stavu:

- v pedagogické práci vždy vycházíme z individuálních potřeb a aktuální mentální úrovně každého žáka,
- dbáme na vytvoření vhodných podmínek pro výuku, specifické postupy a metody, které mohou přinést zkvalitnění vyučování u žáků,
- učitel – speciální pedagog by se měl neustále a nepřetržitě vzdělávat v oblasti speciální pedagogiky, v tomto případě zejména v oblasti narušené komunikační schopnosti, aby mohl optimálně přistupovat k výchovně vzdělávacímu procesu,
- výchovu a vzdělávání by měl učitel koncipovat tak, aby dával šanci být úspěšným všem žákům,
- učitel by měl přizpůsobit vyučování osobnostem žáků, což znamená, že musí důkladně znát všechny potenciální možnosti každého žáka,
- formovat charakterové vlastnosti žáka tím, že v jeho edukaci dáme více prostoru citově - motivační a hodnotové výchově žáka,
- neustále si budovat kreativitu, expresivitu, intuici, improvizaci apod.,
- vždy vycházíme z přirozené potřeby dětí hrát si,
- vytvářet vlastní pracovní listy, které budou v souladu s metodikou rozvíjení grafomotorických dovedností a individuálních schopností žáků,
- vytvářet nové pomůcky, hry a cvičení pro celkový rozvoj žáků s mentálním postižením a obohacovat tak jejich edukační činnost,
- chválit žáka za všechny úspěchy i neúspěchy,
- navázat lidský a kamarádský přístup učitele k žákům,
- nezapomínat na rovnocenný přístup ke všem žákům, vyzdvihovat slabší a podporovat všechny žáky stejně,
- stále více využívat všechny formy IKT ve vyučování,
- být neustále tvořivý a kreativní ve všech složkách vyučovacího procesu,
- správně motivovat žáky k určeným činnostem,
- učitel musí být trpělivý, tolerantní a mít klidný přístup,
- při trvání na nesplnitelných požadavcích svých žáků být schopen odvézt pozornost na nějakou nenáročnou manuální činnost,
- poskytovat žákům dostatečné množství prostoru pro jejich vyjádření,
- nezesměšňovat, nekritizovat, nekomentovat neobvyklé projevy chování žáků,
- při výběru her se zaměřujeme na stimulaci oblastí, které chceme rozvíjet,
- zajistit žákům prostředí a podmínky tak, aby byly v bezpečí a cítili se tam příjemně.

ZÁVĚR

Komunikace představuje jednu z hlavních společenských potřeb a je tedy nedílnou součástí běžného života člověka. Slouží nejen k dorozumívání s ostatními jedinci za užití řeči, ale rovněž k označení vnější reality, poznání okolního světa a uvědomění si vlastní osobnosti. Komunikace je významná k propojení člověka se zbytkem společnosti, díky čemuž může být součástí sociálního života. Ne všichni lidé se však navzájem dorozumívají totožným způsobem, v případě jedinců s mentálním postižením je pro vzájemné dorozumívání nutné zvolit alternativní metody, které budou pro oba komunikující srozumitelná a jednoduše zapamatovatelná. Je proto nutné najít adekvátní systém náhradní či podpůrné komunikace, který bude vyhovovat speciálním potřebám jedince.

Alternativní a augmentativní komunikace představuje zastřešující pojem, který pojímá komunikační techniky aplikované k doplnění nebo nahrazení mluvního či psaného projevu pro jedince se zdravotním postižením. Alternativní komunikace reprezentuje systémy kompletně nahrazující mluvenou řeč, a termín augmentativní komunikace zase představuje metodu doplňkovou, která rozšiřuje již existující komunikaci.

Cílem této práce bylo na základě studia realizovaných výzkumů v oblasti komunikace s osobami s mentálním postižením provést analýzu zjištěných informací a prezentovat východiska, která mohou být uplatnitelná v praxi.

Výzkum zaměřený na komunikaci personálu s osobou s mentálním postižením ukázal, že v rámci interakce s lidmi s mentálním postižením je žádoucí nastavit efektivní komunikační proces. V rámci komunikace je také potřeba, abychom zohlednili závažnost či důležitost komunikovaného tématu. Výzkum orientovaný na účinnost logopedie při zlepšování komunikace u osob s mentálním postižením ukázal, že vizuální pozornost jedinců s mentálním postižením silně přitahuje smysluplné prvky a pozornost přitahují zejména lidské postavy. Translační studie prokázala, že optimální design AAK (alternativní a augmentativní komunikace) usnadňuje rychlost komunikace během sociální interakce. Výzkum zaměřený na rozvoj komunikačních schopností u žáků s poruchami autistického spektra (PAS) na základních školách ukázal, že každý komunikační systém může mít svá negativa, jejichž pojetí je individuální. Stejně tak každý pedagog pracující se systémy AAK může za negativum považovat subjektivně jinou věc. Tyto názory mohou vyplývat také z individuálního stavu žáka či z rozdílnosti používaného typu AAK. Výzkumem orientovaným na narušenou komunikační schopnost u žáků s mentálním postižením ve speciálních základních školách bylo zjištěno, že

za nejčastěji vyskytující se druh narušené komunikační schopnosti u žáků s lehkým mentálním postižením se považuje dyslalie, opožděný vývoj řeči či dysfázie. A konečně, výzkum zaměřený na rozvíjení komunikačních schopností u žáků s mentálním postižením ukázal, že nejvíce využívána metoda při rozvíjení komunikačních schopností u žáků s mentálním postižením je hra (např. hra s námětem a úkolem) či metoda individuálního přístupu.

Závěrem můžeme říci, že díky jednotlivým metodám alternativní a augmentativní komunikace mají jedinci s mentálním postižením možnost sami se vyjadřovat, činit rozhodnutí a díky tomu ovlivňovat svět kolem sebe. Přestanou tak být pouhými pasivními příjemci informací v rámci komunikačního procesu, ale stanou se aktivními participanty, budou schopni (dle svých možností) prezentovat vlastní názor, vlastní volbu a tím se podílet na vytváření okolního světa.

SEZNAM OBRÁZKŮ A TABULEK

Obr. 1 Proces komunikace. Zdroj Příkrylová (2019)

Obr. 2 Piktogramy. Zdroj: Valenta (2009)

Obr. 3 Makaton. Zdroj: Valenta (2009)

Obr. 4 Bliss systém. Zdroj: Valenta (2009)

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A ZDROJŮ

ASHMAN, Adrian. *The Education and Training of the Mentally Retarded: Recent Advances Routledge Library Editions: Special Educational Needs*. Routledge, 2018. ISBN 9780429952036.

BAROFF, George. *Mental Retardation: Nature, Cause, and Management*. Routledge, 2014. ISBN 9781317822479.

BARRON, Diana. *Intellectual Disability Psychiatry: A Practical Handbook*. John Wiley & Sons, 2013. ISBN 9781118709856.

BARTOŇOVÁ, Miroslava, Barbora BAZALOVÁ a Jarmila PIPEKOVÁ. *Psychopedie: texty k distančnímu vzdělávání*. 2. vyd. Brno: Paido, 2007. ISBN 978-80-7315-161-4.

BENDO VÁ, Petra. *Dítě s narušenou komunikační schopností ve škole*. Praha: Grada, 2011. Pedagogika (Grada). ISBN 978-80-247-3853-6.

BENDO VÁ, Petra a Pavel ZIKL. *Dítě s mentálním postižením ve škole*. Praha: Grada, 2011. Pedagogika (Grada). ISBN 9788024738543.

BONDY, Andy a Lori FROST. *Vizuální komunikační strategie v autismu*. Praha: Grada, 2007. Psyché (Grada). ISBN 978-80-247-2053-1.

DAMICO, Jack. *The SAGE Encyclopedia of Human Communication Sciences and Disorders*. SAGE Publications, 2019. ISBN 9781506353333.

Dabydeen, Cyril. (2013). The Speech Therapist. *World Literature Today*. 87. 20-25. 10.1353/wlt.2013.0208.

Durán-Coronado, Adrián Alonso, Maldonado-Macías, Aidé Aracely, Barajas-Bustillos, Manuel Alejandro, & Hernández-Arellano, Juan Luis. (2019). Análisis cognitivos de carga mental e identificación del error humano para mejorar la experiencia de usuario. *CienciaUAT*, 14(1), 71-84. Epub 03 de agosto de 2020. <https://doi.org/10.29059/cienciauat.v14i1.1173>

FRASER, W. *Communicating with Normal and Retarded Children*. Butterworth-Heinemann, 2014. ISBN 9781483183466.

GARCÍA, J. C., E. DÍEZ, D. Z. WOJCIK a M. SANTAMARÍA. *Communication Support Needs in Adults with Intellectual Disabilities and Its Relation in journal of environmental research and public health* [online]. 2020, 17(20) [cit. 2022-03-28]. ISSN 16604601. Dostupné z: [doi:10.3390/ijerph17207370](https://doi.org/10.3390/ijerph17207370).

CHAPLIN, Eddie. *Introduction to Mental Health and Mental Well-Being for Staff Supporting Adults with Intellectual Disabilities*. Pavilion Publishing & Media Limited, 2020. ISBN 9781912755417.

HERZÁNOVÁ, Bohdana, Lenka GWOŽDŽOVÁ, Lucie LAUDOVÁ, Květa STAŇKOVÁ a Jana ŠAROUNOVÁ. *Augmentativní a alternativní komunikace: program Dorozumívání a Ruce: metodika výuky a používání znaků DaR*. Praha: Speciálně pedagogické centrum pro děti a mládež s vadami řeči se zaměřením na augmentativní a alternativní komunikaci, 2021. ISBN 9788027089420.

JANOVCOVÁ, Zora. *Alternativní a augmentativní komunikace: učební text*. 2. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2010. ISBN 978-80-210-5186-7.

KLENKOVÁ, Jiřina. *Logopedie*. Praha: Grada Publishing, 2006. Pedagogika. ISBN 80-247-1110-9.

KUČÍREK, Jiří. *Aplikovaná psychologie: vybraná témata: teleworking, leadership, sociálně psychologický výcvik*. Praha: Grada, 2017. Psyché (Grada). ISBN 978-80-271-0187-0.

LINHARTOVÁ, Věra. *Praktická komunikace v medicíně: pro mediky, lékaře a ošetřující personál*. Praha: Grada, 2007. ISBN 978-80-247-1784-5.

LONCKE, Filip. *Augmentative and Alternative Communication: Models and Applications*. Plural Publishing, Incorporated, 2020. ISBN 9781635501223.

MALÍKOVÁ, Eva. *Péče o seniory v pobytových sociálních zařízeních*. Praha: Grada, 2011. Sestra. ISBN 978-80-247-3148-3.

MICHALÍK, Jan. *Zdravotní postižení a pomáhající profese*. Praha: Portál, 2011. ISBN 978-80-7367-859-3.

MIKULÁŠTÍK, Milan. *Komunikační dovednosti v praxi*. 2., dopl. a přeprac. vyd. Praha: Grada, 2010. Manažer. ISBN 978-80-247-2339-6.

MUNDY, Peter. *The Wiley Handbook of Memory, Autism Spectrum Disorder, and the Law*. John Wiley & Sons, 2018. ISBN 9781119158370.

Pennington RC, Bross LA, Mazzotti VL, Spooner F, Harris R. A Review of Developing Communication Skills for Students with Intellectual and Developmental Disabilities on College Campuses. *Behav Modif.* 2021 Mar;45(2):272-296. doi: 10.1177/014544552097665. Epub 2020 Nov 27. PMID: 33246369.

- PIPEKOVÁ, Jarmila, ed. *Kapitoly ze speciální pedagogiky*. 2., rozš. a přeprac. vyd. Brno: Paido, 2006. ISBN 80-7315-120-0.
- PRŮCHA, Jan, Jiří MAREŠ a Eliška WALTEROVÁ. *Pedagogický slovník*. 4. aktualiz. vyd. Praha: Portál, 2003. ISBN 80-7178-772-8.
- PŘIKRYLOVÁ, Jana. *Moderní marketingová komunikace*. 2., zcela přepracované vydání. Praha: Grada Publishing, 2019. Expert (Grada). ISBN 978-80-271-0787-2.
- REGI, Alexander. *Oxford Textbook of the Psychiatry of Intellectual Disability*. Oxford University Press, 2020. ISBN 9780198794585.
- ROMBOUTS, Ellen a Bea MAES. *Key Word Signing Usage of Adults With Intellectual Disabilities: Influence of Communication Partners' Sign Usage and Responsivity* [online]. 2017 [cit. 2022-03-28]. Dostupné z: doi:10.1044/2017_AJSLP-16-0051. Sarzhanova, A.N. & Kvasnyh, G.S.. (2021). Formation of communication skills of primary school children with autism spectrum disorders. *Pedagogy and Psychology*. 10.51889/2021-2.2077-6861.16.
- SLOWÍK, Josef. *Komunikace s lidmi s postižením*. Praha: Portál, 2010. ISBN 978-80-7367-691-9.
- SOLOVSKÁ, Vendula. *Rozvoj dovedností dospělých lidí s mentálním postižením*. Praha: Portál, 2013. ISBN 9788026203698.
- SWATI, Johar. *Emotion, Affect and Personality in Speech: The Bias of Language and Paralanguage*. Springer, 2015. ISBN 9783319280479.
- ŠAROUNOVÁ, Jana. *Metody alternativní a augmentativní komunikace*. Praha: Portál, 2014. ISBN 978-80-262-0716-0.
- ŠVARCOVÁ-SLABINOVÁ, Iva. *Mentální retardace: vzdělávání, výchova, sociální péče*. Vyd. 4., přeprac. Praha: Portál, 2011. Speciální pedagogika (Portál). ISBN 978-80-7367-889-0.
- THOROVÁ, Kateřina. *Poruchy autistického spektra. Rozšířené a přepracované vydání*. Praha: Portál, 2016. ISBN 978-80-262-0768-9.
- VALENTA, Milan. *Psychopedie: [teoretické základy a metodika]*. 4., aktualiz. a rozš. vyd. Praha: Parta, 2009. ISBN 978-80-7320-137-1.
- VALENTA, Milan. *Mentální postižení: 2., přepracované a aktualizované vydání*. Grada Publishing a.s., 2018. ISBN 9788024730431.

VENGLÁŘOVÁ, Martina a Gabriela MAHROVÁ. *Komunikace pro zdravotní sestry*. Praha: Grada, c2006. Sestra (Grada). ISBN 80-247-1262-8.

Wood, Siân & Standen, Penny. (2021). Is speech and language therapy effective at improving the communication of adults with intellectual disabilities?: A systematic review. *International Journal of Language & Communication Disorders*. 56. 10.1111/1460-6984.12601.

ZEDKOVÁ, Vladimíra. *Uplatnění AAK u osob s těžkým stupněm mentálního postižení*. Olomouc, 2013. Bakalářská práce. Univerzita Palackého v Olomouci.

Zásady komunikace s lidmi s mentálním postižením [online]. [cit. 2022-05-19]. Dostupné z: <https://www.kjm.cz/zasady-komunikace-mentalni-postizeni>

Využití alternativní a augmentativní komunikace u žáků základní školy speciální [online]. [cit. 2022-05-20]. Dostupné z: <https://clanky.rvp.cz/clanek/c/s/10207/Vyu%C5%BEiti-alternativni-a-augumentali-komunikace-u-zaku-zakladni-skoly-specialni.html>

Augmentativní a alternativní komunikace [online]. [cit. 2022-05-20]. Dostupné z: <https://www.alternativnikomunikace.cz/stranka-co-je-aak-9>

Anotace

Bakalářská práce se zabývá analyzováním doposud provedených výzkumů vztahujících se na problematiku komunikace s osobami s mentálním postižením. Z dohledatelných výzkumů, které jsou použity v práci, vyplývá, že mezi jedny z vhodných komunikačních stylů s těmito osobami je metoda alternativní a augmentativní komunikace.

Téma však nabízí ještě mnoho dalších otázek a také možnost realizovat konkrétnější výzkumy, které by byly zaměřeny například právě na využití AAK vzhledem k náročnosti komunikace mezi intaktní populací a osobami s postižením.

Klíčová slova: mentální postižení, komunikace, specifika komunikace, porucha komunikace, principy komunikace, podpora, alternativní komunikace

Annotation

The bachelor's thesis deals with the analysis of research conducted so far related to the issue of communication with persons with mental disabilities. The searchable research that is used in the work suggests that among the appropriate communication styles with these individuals is the alternative and augmentative communication method. The topic, however, offers many more questions, as well as the possibility to carry out more specific research, which would focus on, for example, the use of AAK due to the difficulty of communication between the intact population and persons with disabilities

Key words: intellectual disability, communication, specific of communication, communication disorder, principles of communication, support, alternative communicatio